

IRODALMI FORRÁSOK ÚJJÁALKOTÁSA EGY MEGISMÉTELTE POLITIKAI FIKCIÓ RÉSZÉKÉNT: NERVA CSÁSZÁRI HATALMÁNAK ÖRÖKÖSÉHEZ, TRAIANUSHOZ INTÉZETT LEVELE*

SZLÁVIK GÁBOR

A Kr. u. 97-es év belpolitikai történésekkel sűrűn átszótt, viharos eseményekkel teli nyarán egy vezető senatorokból álló küldöttség utazott a birodalmi székvárosból, Rómából a Rajnához, hogy ott átadják a Felső-Germania-i tartomány helytartójának a császár hozzá intézett két levelét.¹

(I.2.) A Germania Superior legatusának, az ifjabb M. Ulpius Traianusnak szóló első iratban, a hivatalos levélben, melyre a címzett már régóta várt, Nerva, a praetorianusok mozgalma következtében elszigetelődött és megalázott agg

* Az itt közölt szöveg a 2005 decemberében Bécsben, az „*Innovationen und Reproduktionen in Kulturen und Gesellschaften*” témakörében rendezett konferencián tartott előadásom magyar nyelvű változata ([IRICS] Wien, 9–11. December 2005). Az eredetileg német nyelven megírt, majd ugyancsak német nyelven elhangzott előadás a következő címet viselte: „*Eine wiederholte politische Fiktion als «Recycling» früherer literarischer Quellen: Der Brief Kaiser Nervas an Trajan*”. Magyarra fordítása során korábbi előadásom szövegének pontos visszaadására törekedtem. Így tudatosan nem alkalmaztam betoldásokat vagy az elérő nyelvi gondolkodástól megkövetelt mértéken már túlmenő stiláris módosításokat. Mindez szükségtelennek látszott, hiszen a témát részletesebben is feldolgoztam a későbbiek során. (L. ehhez lentebb az 1. sz. jegyzet második felét.) A jegyzetapparátus új – ez értelemszerűen nem lehetett előadásom része. Mivel jelen kötet szélesebb körű olvasóközönségnek van szánva, a jegyzetapparátusban szereplő auktorhelyeket magyar fordításban is közlöm. Hasonló eljárást követek az auktorok és műveik esetében. A gyakrabban alkalmazott rövidítések feloldása tanulmányom végén található.

¹ A Kr. u. 96. év őszenek róma városi eseményeihez, ill. a 97-es év második felében Rómában és a Birodalom katonai központjaiban végbement történésekhez, melyek végül az ifjabb M. Ulpius Traianus (PIR¹, V 0575) adoptiójához vezettek, rövid összegzésben újabban I. W. Eck, Traian – Der Weg zum Kaisertum. In: A. Nünnerich-Asmus (szerk.), Traian. Ein Kaiser der Superlative am Beginn einer Umbruchzeit?, Mainz am Rhein, 2002; 7–20. Részletesebben, ám érdemi újdonságok nélkül, és nem egyszer hibás vagy elnagyolt megközelítésben, l. még ehhez J. Bennett, Trajan: Optimus Princeps, London–New York 2001² (1997), küln. 27 skk; 42 skk. és 53 skk. A téma korábbi irodalmából két meghatározó jelentőségű tanulmányt emelnék ki itt: K.-H. Schwarte, Trajans Regierungsbeginn und der ‚Agricola‘ des Tacitus, Bonner Jahrbücher etc. 179 (1979), 139–175. és K. Strobel, Zu zeitgeschichtlichen Aspekten im ‚Panegyricus‘ des jüngeren Plinius: Trajan – „Imperator invictus” und „novum ad principatum iter”. In: Zur Deutung von Geschichte in Antike und Mittelalter. Bamberger Hochschulschriften Heft 11; Bamberg 1985; 9–12; 13–25., ill. 26–51. – Anhang I–II: 51–112; küln. 55–67 (Anhang II: Prosopographie).

– [2] Az itt kényszerű rövidegességgel, csak vázlatosan ismertetett eseményeket később magam is elemeztem egy – monográfia formáját öltő – munkámban, ahol a 2005 decemberében, Bécsben elhangzott előadásom eredményeit is igyekeztem hasznosítani: Traianus útja a hatalomba. – Egy antik rendszerváltás története, Budapest, 2006. A 338 lap terjedelemben megírt könyv az Új Mandátum Könyvkiadó *Kréné* c. sorozatának 7. köteteként jelent meg [KRÉNÉ = Ókori források – Ókortörténeti tanulmányok]; ISSN 1587-7000 (részletes jegyzetapparátussal, ill. ott további irodalmi hivatkozásokkal). Témája sajátosságai folytán későbbi könyvem nem tartalmazza, vagy csak más összefüggésben veti fel a jelen szövegben felsorolt adatokat, ill. következtetéseket.

uralkodó² formálisan arra szólítja fel a Felső-Germania-i legatust, hogy az – távollétében – fogadja el a számára felkínált adoptiót³. A másik iratban, saját kezűleg írott – állítólagos – magánlevelében pedig Nerva hatalma megoltalmazására hívja fel trónja kijelölt örökösét. Ugyanott azzal a kéréssel is fordul az uralkodói méltóságában mélyen megalázott császári aggastyán az örökbefogadás révén egyben fiává is lett ifjabbik Traianushoz,⁴ hogy álljon bosszút

- ² PIR², C 1227. – A Domitianus meggyilkoltatását követően (Kr. u. 96. szeptember 18-án) a trónra emelt „szelíd [császári] aggastyán” (Plin. Paneg. 6,1: *mitissimus senex*), M. Cocceius Nerva Kr. u. 30-ban született az umbriai Narniában (epit. de Caes. 12,1.). Miként a CIL VI 10050-ből (= ILS 5285) egyértelműen kitűnik, november 8-án. Így a Kr. u. 97-es év nyarán, vagyis az itt megjelenített események időpontjában, az öreg uralkodó már 67. életének derekán járt, s ráadásul sokat betegeskedett. [2] A Tiberis középső szakaszának vidékén fekvő kisvárosból, a mai Narniból származó Nerva alakjához, valamint a rövid hatalmi periódusa során (forrásaink tendenciózus közléseivel ellentétben) tőle nem várt aktivitást kifejtő császári aggastyán uralkodói teljesítményének értékeléséhez máig a legjobb monografikus feldolgozás A. *Garzetti*, Nerva (Studi pubblicati dall’Istituto Italiano per la Storia Antica, Fasc. Settimo), Roma 1950; 31 skk. Vö. még uő., *L’impero da Tiberio agli Antonini*, Bologna 1960; küln. 309–320. A Domitianus örökébe lépő gyermektelen és agg uralkodó az általa megtestesített kormányzatot is sokban meghatározó személyiségvonásaihoz, továbbá a Flavius-, ill. az Antoninus-dinasztiák között egyfajta sajátos átmenetnek is tekinthető nervai principatus időszakához, újabban l. még a *The Cambridge Ancient History* második (átdolgozott) kiadásának vonatkozó részeit: CAH², Vol. XI – *The High Empire A.D. 70 – 192*, Cambridge 2000; 84–96 skk (M. *Griffin*).
- ³ A császár részéről történő *adoptio* (önjogú, azaz *sui iuris* jogállapotú személy esetében valójában *adrogatio*: vö. Gaius, *Institutiones* I,99.) ténye – mint ismeretes – egyidejűleg a következő két dolgot jelentette: (1): Az adoptált személy az örökbefogadás magán-, illetve államjogi aktusa révén felvételt nyert a császári házba, közelebből pedig a szűkebb értelemben vett császári családba. (2): Az adoptált személy ezen az úton az elkövetkezendő uralkodóvá, a császár kijelölt örökösévé vált. Az örökbefogadott így egyidejűleg mintegy megörökölte az örökbefogadó *auctoritas*-át, politikai befolyását és társadalmi kapcsolatait is. Mivel a római magánjog nem tett különbséget a természetes és az adoptált gyermek jogállása között, a császári házba *adoptio* vagy *adrogatio* útján bekerült s a princeps utódként kijelölt személyt mindazon jogok összessége megillette, ami az uralkodó vér szerinti (fiú)gyermekét vagy gyermekeit. Bizonyos értelemben ezt bizonyítja már Nero Claudius részéről történt adoptiója is: Tacitus, *Annales* [’Évkönyvek’] XII,25, vö. Suetonius, *Vita Neronis* [Nero élete] 7,1.
- Az itt követett eljárás egyebekben az ún. *adoptio in absentia* aktusa volt. Egy sokban hasonló kényszerintézkedéshez vö. R. *Syme*, *Consulates in Absence*, *JRS* XLVIII,1–2 (1958), 1–9. = *Roman Papers* (szerk. E. *Badian*), Vol. I, Oxford 1979, 378–392. A Kr. u. 97. október 27-én, a Róma szakrális központjának számító Capitoliumon végbement adoptiós aktus menetéhez mindmáig a legjobb feldolgozás R. *Paribèni* terjedelmében is impozáns könyve: *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell’imperatore Traiano I–II* (Biblioteca storica principato V; VI.), Messina MCMXXXVI (I.); MCMXXXVII (II.); I,131 skk. Rövidebb formában, ám meglehetősen jól jeleníti meg a Traianus örökbefogadásához vezető eseményeket, majd a Capitoliumon végbement adoptiós aktust egy ugyancsak régi, ám ma is haszonnal forgatható munka, a svájci történész, Johannes *Dierauer* monografikus feldolgozása: *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans* In: *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte* Bd. 1. (szerk. M. *Büdingen*), Leipzig 1868; küln. 15–22., ill. 22–25 skk.
- ⁴ A hasonló praenomen viselő idősebb Traianus alakjához és hivatali pályafutásához még mindig alapvető M. *Durry* tanulmánya: *Sur Trajan père*. In: *Les empereurs Romains d’Espagne*. *Colloques du Centre National de la Recherche Scientifique* (Madrid – Italica 31 Mars–6 Avril 1964), Paris 1965;45–54. Itt csak utalni tudok arra, hogy Traianus atyja, az idősebb M. *Ulpius*

az őt a praetorianusok részéről ért sérelmekért, melyeket néhány hónapja végbement felkelésük idején kellett elszenvednie. Kérését Nerva egy Homérosztól vett idézettel fejezte ki.

(I.3.) A későbbi irodalmi hagyomány szerint (ez a Kr. u. III. és IV. század szerzőinél jelenik meg, számunkra pedig leginkább a történetíró Cassius Diónál, illetve Dio epitomátoránál, Xiphilinosnál megfogható⁵) Nerva az *Iliás* egy sorát idézve szólította fel a bosszúra levele címzettjét. Az egykor költőként is tevékenykedő agg uralkodó⁶ ezt a nyomatékos formában kifejezett kérését forrásaink közlése szerint Apollón papjának, a mélyen megbántott Chrysésnek szavaival juttatta kifejezésre, melyeket az (oltalmazó) istenségéhez, Apollónhoz intéz az *Iliás* elején: *tiseian Danaoi ema dakrya soisi belessin* [„könnyeimért az akhájokon állj bosszút nyilaiddal!”] (Cass. Dio /epit. Xiph./, LXVIII 3,4. – Hom. Il. II,42; Devcseri Gábor fordítása)⁷.

Nervának ez kérése, mellyel az öreg császár *magánlevelében* fordult immáron adoptív fiához, már az elkövetkező év (Kr. u. 98) tavaszán ahhoz vezetett, hogy trónjának örököse leszámolt Casperius Aelianus praefectus praetorióval. A Nerva halálát követően egyeduralkodóvá lett Traianus⁸ egyúttal leszámolt azokkal a Casperius bizalmasainak számító testőrtisztekkel is, akik egykor támogatták a testőrpáncsnokot a Nerva ellen is irányuló zendülés során.

(II.1.) A forma, melyet Nerva *magánlevelében* megfogalmazott kérése kifejezésére választott, nem volt idegen a kor irodalmi szokásaitól.

Hogy hatásosan, ám egyben választékos módon jutassák kifejezésre a közlésük tárgyául szolgáló témát, a korszak közzsereplői is gyakorta használtak klasszikus művekből származó idézeteket, melyek eredetileg más gondolati összefüggésben álltak. Különös előszeretettel használták fel itt azokat a költői alkotásokat, melyek

Traianus (egykor Vespasianus trónszerző mozgalmának részese, majd az új császár közeli bizalmasaként a Kr. u. 70. év egyik *consul suffectusa*) kiterjedt politikai kapcsolataival támogatta fia azon törekvését, hogy az Nerva adoptív fia, majd a császár részéről történő örökbefogadás (magán)jogi aktusa révén Nerva trónjának kijelölt örököse legyen.

⁵ Minderről részletesebben is szólok majd a III.3. szakaszban.

⁶ Ifjabb kortársa, Martialis egyenesen „ékesen szólónak” és „szépszavúnak” mondja az egykor költőként is gyakorta fellépő Nervát (VIII 70,1: *facundia* Nervae; IX 26,1: *facundus*). Más helyütt pedig könnyed s vélhetően erotikus tartalmú verseiért (Martial. IX 26,10; vö. Plin. epist. V 3,5.) kora Tibullusának nevezi őt: VIII 70,7.

⁷ A Homérosznak tulajdonított egyik nagy eposzban, a művelt római rétegek körében is meglehetősen jól ismert *Iliás*ban elbeszélte történet szerint Agamemnón, a Tróját ostromló görög sereg vezére megsértette és megharagította Apollón „szent papját” (*arétér* [sc. Apollónos]), Chrysést, aki azért jött táborába, hogy fogságba került lányát kiváltsa a mykénéi királytól. Agamemnón azonban a felkinált tetemes váltságdíj ellenére is megtagadta a lány kiadását. A tárgyalás végén pedig „goromba szavakkal” (*krateron d' epi mython etellen*) kergette el táborából a lányát sirató öreget. Az istenség papja, Chrysés ezután szólította fel bosszúra istenét, Apollónt az őt ért megaláztatásért és sérelemért: I,9 skk.

⁸ A Kr. u. 97. február 27-ét követő napon, azaz 97. február 28-án.

az ifjúság irodalmi képzésének konvencionális részét alkották. Ezekről ugyanis joggal feltételezték, hogy szélesebb körben is ismertek lehettek az akkori társadalom művelt rétegei előtt.

A korábbi korszakok neves költői közül mindenekelőtt Homéros volt az, akire a magasabb műveltség részeseivé lett társadalmi csoportok képviselői gyakorta hivatkoztak. Homérost ugyanis nem csak az emberi lélek legjobb ismerőjének tekintették, de egyben – ahogy egy neves Traianus-kori görög rhétor mondja –, „az erény hírnökének”⁹ is számított. A századok során már csaknem istent megillető vonásokkal felruházott költőt, aki a közvélekedés szerint, a maga sajátos módján, filozófusként is tevékenykedett, mindvégig az ismeretek és az irodalmi példázatok kimeríthetetlen tárházának tartották. Homéros művei egyben jól ismertek is voltak a görög neveltetés és a görög műveltség részesei előtt. A Homérostól származó idézetek felhasználása ezért általánosan elterjedt gyakorlat volt a Kr. u. I–III. század szónokai körében,¹⁰ de a senatori rend számos képviselője, sőt néhány császár is követte ezt a szokást.¹¹

(II.2.) A hatalomgyakorlás jellegéről vallott uralkodói felfogása markáns kifejeződéseként már Caligula, majd később Domitianus is a homérosi *Iliás* második énekének egy híres és gyakorta idézett részletére hivatkozott.¹² Hasonló funkcióban áll majd ez a homérosi passzus az ún. második szofisztika első korszakát előkészítő nagy szónok-nemzedék talán legkiemelkedőbb képviselőjének, Dión Chrysostomosnak első ’királybeszéd’-ében is, ahol a páratlan szónoki kvalitásaiért később „aranszájúnak” nevezett görög szónok a közösség szolgálatában álló monarchikus hatalom igazi birtokosának, a „jó királynak” alakját és tetteit vázolja fel.¹³ Alig valamivel később,¹⁴ az első *basilikos* legfontosabb

⁹ A később még részletesebben is szóba kerülő Dión Chrysostomos (PIR², D 93) nevezte így Homérost (or. II,18: *kéryx tés aretés*) – nyilván kortársainak hasonló vélekedése nyomán. A görög-ség összetett Homéros-képének egészéhez l. küln. F. *Mehmel*, Homer und die Griechen, Antike und Abendland 4 (1954), 16–40.

¹⁰ A téma alapos és mindmáig legjobb feldolgozása J. F. *Kindstrand*, Homer in der Zweiten Sophistik – Studien zu der Homerlektüre und dem Homerbild bei Dion von Prusa, Maximos von Tyros und Ailios Aristeides (Studia Graeca Upsaliensia VII), Uppsala 1973. A fentiek összefüggésében l. itt küln. 113 skk. (B.1: *Das Homerbild Dions*) és 124 skk. (B.3: *Homer als Philosoph, Lehrer und Rhetor*).

¹¹ A görög irodalom „klasszikus” alkotásainak, közelebről a Homérosnak tulajdonított eposzok a római vezető réteg körében kimutatható ismeretéhez l. H. I. *Marrou*, Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum, München 1977 (francia eredeti: 1976³), 483. és S. F. *Bonner*, Education in Ancient Rome: from the Elder Cato to the Younger Pliny, Berkeley–Los Angeles 1977, 130; 212 sk; 218; 241 skk. és passim. Mindez persze jóval korábbi időkre, a hellénizmus korára vezethető vissza. Hogy egy ismertebb példával éljünk, Appianos – Polybiosra visszamenő – közlése szerint már Scipio Aemilianus is Homéros egy sorát idézte (II. VI,448 sk.) Karthago lerombolásakor: Libyké [Libya története], 132 [629 sq.]; vö. Polyb. XXXVIII,21–22.

¹² Hom. II,204–206. – Suetonius, vita Gai [Caligula élete] 22,1., ill. uó. vita Domitiani [Domitianus élete] 12,3.

¹³ Dión Chrys. or. I,11 (skk.). – Hom. II. II,205 sk.

¹⁴ A dióni életmű mindmáig legjobb ismerőjének számító német kutató, Hans von Arnim megalapozottan tűnő datálása szerint Dión valamikor a Kr. 100-as év nyarán tartotta meg Rómában első

gondolatait bővebb formában is megismétlő harmadik 'királybeszéd'-ben, azután csaknem teljes terjedelmében idézi ezt a két homérosi sort a prusai Dión: *Uk agathon polykoiranié: eis koiranos estó,/eis basileus, hói edóke Kronu pais ankylométeó/ sképtron t' éde themistas, hina sphisi basileuói*¹⁵. [„Nem jó ám a sok úr kormányzata; egy legyen úr csak/egy a király, kit sarja csavartelméjű Kronosznak/tett fejedelmünké törvényeivel s jogarával”] (Dión Chrys. or. III,46. – II,204–206; Devecseri Gábor fordítása).¹⁶

(II.3.) Hogy verbális formában kifejtett véleményüket plasztikus és egyben hatásosabb formában közölhessék, esetenként pedig közéleti tevékenységük jellemzésére, a kor senatorai is gyakorta hoztak fel költői művekből (a latin irodalom addigra klasszikussá nemesedett alkotásaiból, de mindenekelőtt a homérosi eposzokból) kölcsönzött rövid részleteket.¹⁷ Hogy egy igazán jellemző s egyben már későbbi mondanivalónkat is előkészítő példával éljünk, a domitianusi kormányzat idején jelentős befolyást élvező háromszoros consul, a „nagy tekintélyű”¹⁸ és „bölcös”¹⁹ A. Didius Gallus Fabricius Veiento²⁰ az *Iliás* egy sorát

'királybeszédét', míg a harmadik *basilikos* Kr. u. 103-ban hangzott el; közelebről szeptember 18-án (a Traianus születésének napján rendezett ünnepek alkalmával): *Leben und Werke des Dio von Prusa – mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung*, Berlin 1898; 325 sk. és 405. Hasonlóképpen vélekedett erről később C. P. Jones is, bár ő kevésbé látszik határozottnak a harmadik *basilikos* datálásával kapcsolatban: *The Roman World of Dio Chrysostom*, Cambridge, Mass–London 1978; 136 („probably later than Or. 1.”).

¹⁵ A homérosi passzust (II. II,204–206) eltérő terjedelemben, de mindkét esetben metrikus formában idézi az „aranyzájú” prusai rhétor. Más esetekben, így az II. II,246 esetében, parafrázis jelleggel idézi Homérost Dión. (A további helyekre nézve l. Kindstrand, „Homer”, 19–26.) A szónok ekkor talán csak emlékezetére támaszkodott. Ha áttételesen is, ám mindez újabb bizonyítéknak tekinthető Dión korának, itt közelebről a Kr. u. I–II. század fordulójának Homéros ismeretével kapcsolatban. Vö. ehhez Kindstrand, „Homer”, küln. 13 skk. és 73 skk.

¹⁶ Az „aranyzájú” prusai rhétor más beszédeiben is gyakorta és előszeretettel támaszkodik érvelésében Homérosra. Hol mint *vetustasa* [’régí időkre visszamenő volta’] folytán megcáfolhatatlan tekintélyt említ őt (l. küln. or. I,11–15; küln. 12. és 14; or. II,3 skk; 18 skk; 49 skk; 65; or. IV,36–45. és passim), hol pedig úgy hivatkozik rá, mint olyan alkotóra, akinek műveit mindenki ismeri hallgatói közül (vö. küln. or. XXXVI,9. és 14.).

¹⁷ Ezzel, ill. a fentebb mondottakkal kapcsolatban itt elég, ha csak Suetonius császárelrajzaira utalunk: l. pl. Suet. Aug. 25,4; 40, 5; 65,4; Tib. 21,5. és 6; Cal. 22,1. és 4; 45,2; Claud. 42,1; 49,3; Galb. 20,2; Vesp. 23,1; Dom. 9,1; 12,3; 18,2.

¹⁸ Plin. epist. IX 13,19: *vir clarissimus*. – Veientóval szembeni ellenérzéseitől elvonatkoztatva, Plinius itt minden mellékértelem nélkül, korrekt módon adja vissza ezt, a kor senatorait megillető hivatalos címzést, ill. megszólítást.

¹⁹ Vö. Iuvenalis, *Saturae*, IV,113: *prudens*.

²⁰ PIR², F 91; vö. Garzetti, „Nerva” (1950), 121 sk. (*I^a Lista: Certi*; No. 51.). – A háromszoros consul (*consul suffectus* Kr. u. 74; 80; 83; vö. ILS 1010; továbbá Schol. ad. Iuv. IV,94; frg. ex. Stat. de bello Germanico), a Kr. u. 30 körül született, majd a későbbiek során egy bizonyos A. Didius Gallustól adoptált Fabricius Veiento a Flaviusok közeli bizalmasaként meglehetősen aktivitással vett részt a kor közéletében. Domitianus alatt a császári tanács (*consilium principis*) tagja volt, és számos vezető, a császári házhoz is közel álló senatorhoz baráti vagy baráti jellegű kapcsolat fűzte. Részese lehetett a Nerva levelét Traianushoz vivő senatori küldöttségnek is. Részletesebben l. ehhez W. C. McDermott, Fabricius Veiento, *AJPh* XCI,2 (1970), 129–148., ill. B. W. Jones, Fabricius Veiento again, *AJPh* XCII,3 (1971), 476–478 (ez utóbbi esetben néhány,

idézve ismerte el azt a vereséget, mely már Nerva uralma alatt érte őt egy politikai per során. Az ifjabb Plinius egyik levelében részletesebben is megörökíti ezt az eseményt.²¹ Elbeszéléséből kiderül, hogy a Publicius Certus perében, annak támogatójaként kudarcot vallott, s így magát is fenyegetve érző Fabricius Veiento nem méltatlanul hasonlította a homéroszi Nesztórhoz magát: *ó geron, é mala dé se neoi teirusi machétai* [„Jaj, öreg, ím, fiatal daliák fenyegetnek a harcban”] (Plin. epist. IX 13,19–20. – Hom. II. VIII,102; Devecseri Gábor fordítása).

(III.1.) Talán már a fenti példák is meggyőzően bizonyítják, hogy az ismert irodalmi művekből vett idézetek politikai szempontú felhasználása a korban korántsem volt példa nélkül való. Ha igen, úgy visszatérhetünk ahhoz a magánlevélhez, melyet Róma új császára, az utolsó Flavius-uralkodó örökében trónra lépő M. Cocceius Nerva kijelölt utódához, Felső-Germania akkori legatusához intézett, s melyről szoltunk már az itt tárgyalt téma bevezetése során.

Mint láttuk, a megalázott és végleg reményét vesztett agg uralkodó ebben az állítólagos, saját kezűleg írott levelében kéri fel Traianust, hogy segítse meg őt, s mindezt egy, a homéroszi *Ilias*-ból kölcsönzött sor idézésével teszi. Másképpen szólva: Nerva burkolt formában fejezte ki kérését. Eljárása ugyanis, nem kevés joggal, akár így is értelmezhető. Amennyiben pedig Nerva Traianushoz intézett magánleveléről szóló történet igaz,²² miként azt határozottan állítják forrásaink, úgy Nervának bizonyára jó oka lehetett arra, hogy a segítségkérésnek ezt a formáját válassza.

(III.2.) Az öreg császár, aki ekkoriban már sokat betegeskedett, alig néhány hónappal korábban, éppen a praetorianusok fenyegető felkelésének következményeképp lett *obsessus, captus, inclusus* [‘körülzárt, elfogott, bezárt’] (Plin. Paneg. 6,1.) – méghozzá saját palotájában! A Palatinuson, hatalma voltaképpen központjában, ott kényszerítették arra őt, hogy kiszolgáltassa a praetorianusoknak az uralkodói elődje elleni összeesküvés részeseit. A testőrség néhány osztaga behatolt a császári palotába, majd a császár jelenlétében mészárolták le a katonák a hadseregben még mindig különös népszerűséget élvező Domitianus gyilkosait.²³

McDermott korábbi tanulmányát érintő korrekcióval). A téma egészéhez újabban l. még P. *Southern*, *Domitian. Tragic Tyrant*, Routledge, London–New York 1997, 39 sk.

²¹ Plin. epist. IX,13. – A levélhez l. A. N. *Sherwin-White* kommentárját: *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*, Oxford 1968² (with corrections; 1966¹), 491 skk.

²² Később még részletesebben is kitérek arra, hogy nem csupán feltételezhetjük, de nagy valószínűséggel akár állíthatjuk is, hogy a történet nyilvánvalóan nem igaz. Legalábbis nem ebben a formájában.

²³ Cass. Dio /epit. Xiph./, LXVIII 3,3. és Epit. de Caes. 12,8. Ez utóbbi hely a mészárlás részleteiben is megtervezett voltát valószínűsíti. A vétkesekkel szembeni büntetésként a különböző fokozatú halálbüntetést alkalmazták a Domitianus gyilkosaival végző testőrkatonák.

Hasztalan próbált szembeszegülni Nerva a katonák akaratával, hogy megmentse a praetorianusok bosszújától a Domitianus elleni összeesküvésben, majd merényletben részes embereket,²⁴ akik egyben hatalmas egyedüli támaszai voltak. Engednie kellett az erőszaknak.²⁵ Ezt követően „a szelíd császári aggastyán” (*mitissimus senex* – e nem éppen császárra valló jelzővel illetve Nervát Martialis és az ifjabb Plinius is)²⁶ elveszítette uralkodói tekintélyét. *Imperator, qui reverentiam amiserat* – éppen így, ezekkel a meglehetősen kíméletlen szavakkal jellemzi Nerva helyzetét kortársa, az ifjabb Plinius az akkori eseményeket is megjelenítő művében, a „*Panegyricus*”-ban.²⁷

Röviden összegezve az eddig mondottakat: Nerva nyilván még mindig tartott az irgalmat nem ismerő testőrparancsnok, Casperius Aelianus²⁸ haragjától. Attól az energikus és határozott férfitől, aki a polgárháború veszélyét is előrevetítő Kr. u. 97-es év nyarán egy rövid időre Róma tényleges urává vált.²⁹ Egy császár pedig, aki oly’ kevés uralkodói jellemvonással rendelkezett, mint Nerva, nyilván csak félelmet érezhetett olyasvalakivel szemben, aki a Domitianus gyilkosaival való leszámolás során annyira nyomatékosan mutatta meg kegyetlenséggel párosuló hatalmát – méghozzá a város kellős közepén, magán a Palatinuson. A Casperiuszal szemben érzett félelem miatt választhatta a homérosi idézetet a gyámoltalan aggastyán mint a segítségkérés eszközét. A traianusi propaganda határozott ügyességéről tanúskodik e verzió. Annyira hihetőnek tűnik ugyanis, hogy Nerva éppen így cselekedett.

(III.3.) Hogy az általunk elemzett történet lényegét jobban megérthessük, meg kell vizsgálnunk a keretétől szolgáló időszak más összetevőit is. Először nézzük

²⁴ Vö. Plin. Paneg. 6,1: ... *ablata mitissimo seni servandorum hominum potestas* [’megfosztották a jámbor öreget attól a lehetőségtől, hogy megoltalmazhassa az embereket’].

²⁵ Vö. Plin. Paneg. 6,3: ... *coactus princeps, quos nolebat, occidere* [’kényszerítették az uralkodót, hogy megölje azokat, akiket pedig nem akart’]. Mindenesetre Nerva megpróbálkozott az ellenállással. Meghalni is kész volt (vö. Cass. Dio /epit. Xiph./, LXVIII 3,3.). Casperiusnak és embereinek ekként való fellépése ugyanis nem csupán a császárt, a császárság egész intézményét alázta meg. Így látta ezt már az ifjabb Plinius (Paneg. 6,1.), majd később A. Garzetti is: „Nerva” (1950), 84.

²⁶ Martialis. XII 6,1 sk. és Plin. Paneg. 6,1.

²⁷ Plin. Paneg. 8,6: *An dubium est, ut dare posset imperium imperator qui reverentiam amiserat auctoritate eius effectum cui dabatur?* [’Kétkelhetünk-e vajon abban, hogy ha egy tekintélyt vesztett imperator tovább tudja adni imperiumát, akkor ez csak a hatalmat átvevő személy tekintélyének köszönhető?’] – teszi fel a kérdést, kegyetlen igazmondással egyben válaszolva is rá, az ifjabb Plinius.

²⁸ PIR², C 462.; vö. A. Stein, RE III (Stuttgart 1899), 1653.has. 44 skk.

²⁹ Az akkor egyedüli testőrparancsnokként fungáló Casperius Aelianus Rómán belül betöltött pozíciójáról hasonlóképpen vélekedett már F. Grosso is: La „vita di Apollonio di Tiana” come fonte storica, *Acme* VII (1954), 333–532; 476. – A *praefectus praetorio* tisztségét már Domitianus alatt is betöltő Casperianus Aelianus a Kr. u. 97. év nyarának hatalmi harcaiban játszott kulcsszerepéhez újabban I. még Bennett, „Trajan” (2001), 37; 40 sk. és küln. Eck, „Traian” (2002), 18.

meg közelebről a Nerva ellenében is fellépő praefectus praetorióval, Casperius Aelianusszal³⁰ való leszámolás körülményeit. Ezt követően pedig próbáljuk megtalálni azt a politikai motívumot, mely, ha utólagosan is, a Nerva részéről Traianushoz intézett magánlevél megalkotásának igényét, illetve egy ilyen irat meglétének a szükségességét eredményezte.

A későbbi, ám nyilvánvalóan a traianusi propaganda tudatos hamisításaira visszamenő hagyomány úgy tüntette fel a testőrparancsnokkal való váratlan és alattomos leszámolást, mint a Nerváért való bosszú kései aktusát. E hagyomány szerint, mint láttuk, a megfélemlített császári aggastyán még a Kr. u. 97. év kora őszén, a praetorianusok Palatiumon végbement véres színjátékát követően kérte volna fel Germania Superior legatusát, az ifjabbik M. Ulpius Traianust arra, hogy álljon bosszút az őt uralkodóként ért megaláztatásokért.

Cassius Diónak (illetve műve LXVIII. könyve epitomátorának, Xiphilinosnak) egy közlése alapján tudomással bírunk arról, hogy egyeduralkodóvá válása, tehát Kr. u. 98. január 27-e., illetve 28-a³¹ után, Traianus hamarosan magához rendelte Germaniába Casperius Aelianust más, a Nerva elleni zendülésben tevékeny részt vállalt testőrtisztekkel és katonákkal együtt. Traianus mindezt azzal az ürüggyel tette, hogy ott van szüksége rájuk. Megérkezésük után azonban valamennyiüket kivégeztette: *Ailianon de kai tus doryphorus tus kata Nerua stasiantas, hós kai chrésomenos ti autois, metapempsamenos ekpodón epoiésato. [‘Ailianost és a Nerva elleni lázadásban részes testőröket magához hívatta, mintha valamiben szüksége lenne rájuk, majd valamennyit eltétette láb alól (sic!)’]* (Cass. Dio /epit. Xiph./, LXVIII 5,4.).

Nyilvánvalóan látszik, hogy Traianus azért hívatta Casperius és az egykori lázadásban leginkább vétkes praetorianus tiszteket éppen Germaniába, mivel ott, a hozzá hű legiók körében, különösebb komplikációk nélkül leszámolhatott velük, s nagyobb feltűnést nem keltve megszabadulhatott a praefectus praetoriótól és annak bizalmas embereitől.³²

Hogy a Casperiuszal való leszámolást a 98-as év tavaszára halasztották (az események összefüggése alapján ez az időpont tűnik a leginkább valószínűnek), majd nem éppen nyílt formában hajtották végre azt,³³ mindezt az adhat magyará

³⁰ PIR², C 462.; vö. A. Stein, RE III (Stuttgart 1899), 1653. has. 44 skk.

³¹ Nerva – miként már mondtuk – Kr. u. 97. február 27-én hunyt el. Hivatalosan az ezt követő nap, Kr. u. 97. február 28-a számít Traianus hatalomra lépése időpontjának (a *dies imperii*-nek). A vitatható legitimitású Nerva társcsászára, majd a hatalomban utódja, tudatosan csak a senatus részéről történt megerősítése után töltötte be – immáron egyeduralkodóként – császári méltóságát.

³² Hasonlóképpen vélekedett erről már K.-H. Schwarte is: Trajans Regierungsbeginn und der ‚Agricola‘ des Tacitus, BJ 179 (1979), 139–175; 154. – Hogy kik lehettek Casperius bizalmi emberei, az őt Nerva elleni fellépése során is támogató tisztek és altisztek vagy esetlegesen a gyilkosságban egykor közvetlenül is részt vevő testőrkatonák, erre vonatkozóan semmiféle forrásközléssel sem rendelkezünk.

³³ Bár Traianust már hatalma első éveiben is „ideális” (senatusi) uralkodóként” dicsőítették (mindennek példaként elég megemlítenünk itt az ifjabb Pliniustól császára magasztalására tartott *Panegyricus*-t), a Domitianus gyilkosaival való leszámolás során a császári hatalom akkori birtokosával, Nervával szemben is fellépő praetorianusokkal végrehajtásában inkább „zsarnokra”,

zatot, hogy akkoriban teljességgel lehetetlen volt a praefectus praetoriót hivatalából eltávolítani. Egy erre irányuló kísérlet előreláthatólag magában hordozta volna egy, a birodalmi székvárosban kirobbanó felkelés veszélyét. Egy olyan felkelését, mely a Casperiushoz hű praetorianusokra támaszkodott.³⁴

Traianus adoptiójára Kr. u. 97. október 27-én került sor a Capitoliumon³⁵ – jöllehet, az adoptált távollétében. Traianus ekkor, immáron Nerva társuralkodójaként, hatalma megszilárdítása érdekében átvette a két germaniai tartomány feletti helytartóságot.³⁶ Ezt követően a praetorianusok egy esetleges felkelése már nem feltétlenül jelentette volna Nerva hatalmának teljes összeomlását. Mindazonáltal a Róma közvetlen közelében állomásozó testőrgárda zendülése akár veszélyessé is válhatott.

A praetorianusok a Kr. u. 98. év késő őszen bekövetkező felkelése ugyanis azt eredményezhette volna, hogy tovább erősödik Syria provincia legatusának, M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternusnak amúgy is jelentős katonai ereje. A testőrcsapatok esetleges, most már a traianusi *novus principatus* ellen irányuló lázadása nyilván feltűzelte volna a Syriában állomásozó legiók harci kedvét, tovább erősítve így az itteni csapatok parancsnokának pozícióját. És végleg megszilárdította volna annak a Cornelius Nigrinusnak kétségbevonhatatlan tekintélyét is, aki az akkori Birodalom legtekintélyesebb katonai személyiségének, a kor leginkább elismert *vir militaris*ának³⁷ számított.

A Gárda felkelését, ha a távolból is, a császári Syria provincia legatusa, Cornelius Nigrinus irányította volna. Olyasvalaki, aki bizonyára már a Kr. u. 97. év nyarán is befolyása alatt tartotta a lázongó praetorianusokat.

a rhétoriskolai toposzokat megtestesítő *tyrannosra*, mintsem a későbbi *optimus princeps*re valló volt ez a tett. Mindezt meglehetősen plasztikusan adja vissza a Cassius Diótól (vagy Dio epitomátorától, Xiphilinostól) alkalmazott *ekpodón epoiésato* [‘eltette láb alól’] kifejezés.

³⁴ Vö. Schwarte, BJ 179 (1979), 154.

³⁵ Ezt a dátumot valószínűsítette már R. Paribèni is: „Optimus Princeps” Vol. I, 134; 36. sz. jegyzet.

³⁶ Ti. a Germania Inferior és a Germania Superior feletti, az *imperium maius /proconsulare/-t* is magában foglaló *legatiót*: vö. Gazetti, „Nerva” (1950), 90. Egy Kr. u. 98 februárjában kiállított katonai diploma sem tüntet már fel külön helytartót az Alsó-Germania-i tartományban. In: Eck, „Traian” (2002), 18.

³⁷ Az általunk vizsgált időszakban, a római császárkor első századának végén még nem történt meg a katonai és a közigazgatási posztok (merev) kettéválasztása. Így ekkor még nem kizárólagosan „kiemelkedő katonai személyiséget” értünk a *vir militaris* fogalma alatt. E meghatározás fogalomkörében elsődlegesen egy, korábbi hivatali pályafutása és katonai teljesítménye alapján széles körben elismert senatorra kell gondolnunk, aki – kiváltképp a hadseregen belül – kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. Közelebbről olyasvalakit kell értenünk ez alatt a meghatározás alatt, aki miután – jobbra kötelezően – betöltötte a legioparancsnok tisztét (*legatus legionis*), egy több legióval rendelkező császári tartomány helytartói megbízatását (*legatus provinciae*) is ellátta már. A két Ulpius, az idősebb Traianus és annak Nerva utódjává lett fia maga is a korszak „kiemelkedő katonai személyiségei” közé sorolható.

– A *vir militaris* korabeli fogalmának pontosabb meghatározására újabban B. Campbell tett egyes részleteiben vitatható, ám egészében véve mégis figyelemre méltónak mondható kísérletet: Who were the ‘Viri Militares’, JRS LXV (1975), 11–31.

M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternust, az ifjabb Pliniustól a félelem finom felhangjaival, ám ugyanakkor kényszerű elismeréssel említett syriai legatust, akit a *'Levelek'* egy idevágó helyén szándékoltan nem nevez meg Plinius minor,³⁸ az újabb kutatásoknak köszönhetően név szerint is ismerjük már.³⁹ Az energikus és kegyetlen testőrparancsnok, Casperius Aelianus támogatójának, ezáltal pedig a császári trónért folytatott küzdelemben Traianus riválisának is számító Cornelius Nigrinus számára, adandó alkalommal, újabb lehetőséget jelenthetett volna a praetorianusok egy ismételt felkelése a hatalom megragadására. A praetorianusok felkelésének veszélye ugyanis még a Kr. u. 98-as év elején is fennállt, miután – elkerülhetetlen lépésként – sor került a syriai legatus posztjáról való eltávolítására. Annak a senatorokból és vezető katonai személyiségekből álló frakciónak, mely az elmúlt csaknem egy év során oly kitartóan támogatta az Ulpusok hatalmi igényeit, mindenesetre számolnia kellett ezzel. Maga a frakció jelöltje, a közben császárra lett ifjabbik M. Ulpus Traianus is tartott egy effajta forgatókönyvtől. Mivel az korántsem tűnt annyira valószínűtlennek, Traianust így elsődlegesen saját biztonságának szempontjai vezérelték a testőrparancsnok elleni fellépése során. Ezért folyamodott ehhez a kényelmes és kézenfekvő megoldáshoz, és ugyancsak ez magyarázza eljárásának meglehetősen alattomos jellegét.⁴⁰

(III.4.) Nervának császári hatalma kijelölt örököséhez, Traianushoz intézett magánlevele nyilvánvalóan egyfajta utólagos politikai konstrukció. Mint ilyen, azt a célt szolgálhatta, hogy utólagos magyarázatot adjon a közvélemény számára Traianus „zsarnoki” eljárásának indítékairól.

Már a kiváló olasz kutató, Albino *Garzetti* is kétségbe vonta Nerva Traianushoz intézett magánlevélnek valódiságát. *Garzetti* úgy véli, hogy az ebben a nyilvánvalóan fiktív levélben Nervától felhasznált homérosi sor valószínűleg utólagos koholmány. Mint ilyen, „abból a tényleges büntetésből származhat, melyet Traianus a makacsul ellenálló prefektusra és bűntársaira mért”. Ezzel együtt

³⁸ Plinius az epist. IX 13,11-ben tesz említést egy, a senatusban befolyásos támogatókkal rendelkező politikai személyiségről, akiről akkoriban sok „jelentős és kétértelmű hír” keringett (*non sine magnis dubiisque rumoribus*). Egy, „akkor a Keleten jelentős és rossz hírű hadsereggel rendelkező tartományi helytartót” említ (*qui tunc ad orientem amplissimum et famosissimum exercitum [...] obtinebat*: loc. cit.), akire, mint esetleges *futurus princeps*re [‘jövendő császárra’] (op. cit. 10. §.) félve tekinthetett a domitianusi múlttól magát élesen elhatárolni kívánó senatori közvélemény.

³⁹ Vö. G. *Alföldy*–H. *Halfmann*, M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus, General Domitians und Rivale Trajans, *Chiron* 3 (1973), 331–373. Csak a jegyzetapparátust érintő kiegészítésekkel, utánnymásban ue. in: G. *Alföldy*, Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962–1985 (Tanulmányok és recenziók) = M. P. *Speidel* (szerk.), *Mavors. Roman Army Researches* 3, Amsterdam 1987; 153–202.

⁴⁰ Itt csak utalni tudok arra, hogy Traianusnak ebben a lépésében éppúgy felismerhetjük a későbbi Domitianus-ellenes kampány nyitó akkordját, mint a Nerva emlékétől való tudatos elhatárolódás első látványos gesztusát. Természetesen mindez nem választható el az új császár aktuális politikai szempontjaitól és hatalma jellegét is érintő távolabbi célkitűzéseitől.

– állítja Garzetti – „mégis meglehetősen világosan tükrözi vissza az eseményekről való korabeli vélekedést”.⁴¹

(III.5.) Az egész történet egyben egy korábbi politikai fikció tudatos megismétlésének is látszik. Olyan »repríznek«, mely meglehetősen nagyszabású formát öltött kivitelezése során.

Úgy tűnik, hogy a Nervától Traianushoz intézett magánlevélben foglaltak ötlete egy, a flaviusi propaganda által egykor hatásosan alkalmazott elemre vezethető vissza. Közlebről a „négy császár évének” egyik tragikus szereplőjévé lett Otho Vespasianushoz intézett állítólagos levele szolgálhatott mintául a Traianushoz intézett nervai magánlevélbe foglalt kérés megkonstruálása során.⁴²

Már Otho levele is nyilvánvalóan fiktív irat volt – erre kitérek még a későbbiekben. Olyan dokumentum, melyet hatalmuk fenyegetettségének kényszere folytán alkottak meg a Flaviusok, hogy eszközként szolgáljon a császári méltóságát erőszakkal megszerzett dinasztiaalapító, Vespasianus több oldalú legitimációjához. Így ezt az iratot nyilván épp úgy felhasználták a vespasianusi „Machtfergreifung” idején, mint később, a dinasztia megszilárdításának viharos éveiben.⁴³

⁴¹ „L’uso fatto da Nerva del verso d’Omero [...] è probabilmente un’invenzione, ricavata dalla punizione effettivamente inflitta da Traiano al prefetto riottoso e ai suoi complici; tuttavia essa rispecchia abbastanza chiaramente l’opinione contemporanea sui fatti”. In: Garzetti, „Nerva” (1950), a 81. oldal 1.sz. jegyzetének második fele.

⁴² L. ehhez Suetonius, vita Vespasiani [Vespasianus élete] 6,4. – Az ún. négy császár évéhez, a történelemben gazdag Kr. u. 68–69-es év történetéhez máig a legjobb feldolgozás K. Wellesley, *The Year of the Four Emperors* (Third Edition; With a new introduction by Barbara Levick), London–New York 2000³ (1975). Wellesley munkája részletesebben nem elemzi, csupán megemlíti Otho Vespasianushoz intézett – állítólagos – levelét: i. m. 223.

⁴³ Vespasianus – mint ismeretes – a fegyverek erejére támaszkodva, *usurpatorként* jutott a császári méltósághoz. Bár a senatus később megerősítette a keleti, majd a nyugati legiók választását, az új császár legitimációja vitatható volt. Vespasianusnak így már hatalomra kerülése első éveitől fogva jelentős ellenzékkel kellett számolnia. A szélesebb közvélemény talán még hitelt adhatott állítólagos Otho-levelének, amellyel az, mintegy császári hatalma örököséként, Vespasianus gondjaira bízta az államot. Mindezt azonban aligha hihette el az új princeps dinasztikus törekvéseivel szemben fellépő senatori-filozófusi ellenzék, a most már inkább a principatus hatalmi rendjének egésze ellenében szerveződő, s nem a császár egyes – senatori szempontból negatívnak tartott – személyiségvonásait markáns kritika tárgyává tevő új típusú opposzió: vö. B. Levick, *Vespasian*, London–New York 1999 (1988), küln. 79 skk. (*Ch. 6: The new Emperor and his opponents*).

– [2] Az opposzió nézeteinek ideológiai alátámasztására magáévá tette azt az ebben az időben széles körben ismert és terjesztett kynikus-sztóikus tanítást, mely az „igazi királyság” (vö. Diön Chrys. or. I,67 skk. és 70 skk.) és a tyrannis közötti különbségeket fejtegeti. E tanítás szerint a *basileia* és a *tyrannis* közötti döntő különbség abban áll, hogy az „igazi király” hatalma az istenségtől való, aki mint a legkiválóbbat és a legalkalmasabbat választotta ki, és segítette az uralomra őt, ám az így elnyert hatalom más(ok)ra át nem örökíthető. Ez a teória különösen érzékeny ponton érintette a nyilvánvalóan dinasztikus törekvéseket tápláló Vespasianust, aki – mint Suetonius közli velünk – „annyira bízott mind a maga, mind hozzátartozói jó csillagzatában, hogy a szinte folytonosan tartó összeesküvések idején is nyugodtan jelentette ki a senatusnak: vagy fiai követik őt a hatalomban, vagy senki (*aut filios sibi successuros aut neminem*)”; Kis Ferencné fordítása; Vesp. 25,1. –. Vö. Cass. Dio /epit. Xiph./, LXV [= LXVI],12. [3] A császár e kijelentése ismeretében (mely – mint J. Béranger mondja – „nem leplezte a hatalomról alkotott elképzeléseit”; in:

A szinte kétségbe vonhatatlanul utólagos koholmánynak minősülő császári (magán)levél szerint Otho, aki Galbához, majd Nervához hasonlatosan koros uralkodó volt, belpolitikailag pedig – ebben is hasonlatosan hozzájuk – ugyancsak erősen elszigeteltnek volt mondható, arra kéri fel az akkoriban még a Keleten tartózkodó Vespasianust,⁴⁴ hogy „vegye gondjaiba az államot” (*ut rei p[ublicae] subveniret*).

A széles körben terjesztett levélben, melynek autentikus volta iránt már az iratot parafrázis formájában közlő Suetonius is kifejezte kétségeit, az élettől búcsúzó Otho arra is megkéri az általa áttételesen hatalma örökösévé tett Vespasianust, hogy bosszulja meg halálát.⁴⁵

Az Othónak tulajdonított levelet gyaníthatóan Vespasianus idősebb gyermeke, Titus hamisította, aki – ugyancsak Suetonius közlése szerint⁴⁶ – „*utánzott minden kézírást, amit valaha látott, és gyakran kijelentette, hogy a legügyesebb okmányhamisító lehetett volna belőle*”.⁴⁷ Egy effajta állítás mindenekelőtt a levél politikai jelentőségével, illetve egy effajta tett eltitkolásának szándékával lenne igazolható.

Am ettől eltekintve, nyilvánvalóan tudatos politikai manipulációról volt szó, mely Vespasianus trónra jutása körülményeinek lehetőség szerinti elleplezésére és átértelmezésére törekedett.

(III.5.) Az eset feltehetően jól ismert lehetett az Ulpiusok előtt. Ha másként nem, az idősebb M. Ulpius Traianus révén, aki a iudaeai háborúban Vespasianus legatusa volt, a trón megszerzéséért vívott polgárháború idején pedig Vespasianus egyik közeli bizalmasának számított.⁴⁸

Recherches sur l'aspect idéologique du principat /Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft Heft 6/, Basel 1953; 14.) már korántsem tekinthetjük véletlennek azt, hogy Ioséphos Flavius – aki, mint az meglehetősen ismert, művét az első két Flavius kívánságainak s nem utolsó sorban propagandisztikus célkitűzéseinek megfelelően írta meg – a *Bellum Iudaicum*-ban [„A zsidó háború”] szintén kifejti (még hozzá éppen Vespasianus uralomra jutásának körülményeivel, ill. annak okaival kapcsolatban) a dinasztikus öröklésen alapuló monarchia előnyeit: BJ IV 10,3 sqq. = 4,592 sqq. és külön. 596§§.

⁴⁴ Otho Vespasianushoz intézett levelének fiktív volta mellett foglalt állást újabban B. Levick is: Vespasian, London–New York 1999, 72 (factitious). A keleti legiók befolyásolását célzó irat tartalmát Kr. u. 69 nyarán közzölték a csapatokkal. Mint ismeretes, a hamarosan trónkövetelőként fellépő Vespasianus ebben az időszakban a zsidó felkelés leverésére összevont nagy létszámú haderő főparancsnoka volt.

⁴⁵ Suet. Vesp. 6,4: [...] *iactatum exemplar epistulae verae sive falsae defuncti Othonis ad Vespasianum extrema obtestatione ultionem mandantis et ut rei p[ublicae] subveniret*. Magyarul: „[...] egy több példányban terjesztett levél, nem tudom, valódi-e vagy hamisítvány, melyet az elhunyt Otho írt Vespasianusnak: könyörgött benne, hogy bosszulja meg halálát, és kéri, hogy vegye gondjaiba az államot” (Kis Ferencné fordítása).

⁴⁶ Suet. Tit. 3,2.

⁴⁷ Kis Ferencné fordítása. Latinul: [...] *imitarique chirgrapha quaecumque vidisset* (sc. Titus), *ac saepe profiteri maximum falsarium esse potuisse*.

⁴⁸ Vö. ehhez B. H. Isaac–I. Roll, A Milestone of A.D. 69 from Judaea. The Elder Trajan and Vespasian, JRS LXVI (1976), 15–19; 18 sk; továbbá B. Levick, Vespasian, London–New York 1999 (1988), 31 skk.

Az idősebb Traianus jól ismerhette, majd „közös” parthus háborújuk idején⁴⁹ – az egykori helyszínen – gyakorta feleleveníthette, s bizonyára aprólékosan közölte is fiával hajdani főparancsnoka, a később császárrá lett Vespasianus hatalomra kerülésének általa ismert, ám a széles közvélemény előtt rejtve maradó előzményeit.

Ezek után pedig joggal fogalmazódhatott meg a kérdés: ha Vespasianusnak sikerült császárrá lennie (részben nehezebb feltételek között, hiszen a dinasztikus principium mindenhatósága épphogy csak megrendült akkoriban), miért ne követhetnék a továbbiakban az Ulpiusok is a *factio Flaviana* egyszer már bevált propagandisztikus módszereit? A kérdés felvetése itt egyben a választ is jelentette talán.

Otho Vespasianushoz intézett fiktív levelének megisméltése, másként: egy korábban sikeresnek bizonyult szöveg újraalkotása, nagy valószínűséggel az idősebb Traianus ötlete volt. Traianus atyja nyilván abból a feltevésből indult ki, hogy ha egy effajta propagandisztikus irat egyszer – a Kr. u. 69. év hatalmi harcai során – már hatásosnak bizonyult, úgy sikerre számíthat egy sokban hasonló szituáció megoldásánál is.⁵⁰ Kr. u. 97–98-ban, a trón megszerzéséért indított küzdelmükben így ezt az propagandisztikus eszközt is felhasználták az Ulpiusok.

Mindaz, amiről eddig szóltunk, nem csupán a Kr. u. 97–98-as év belpolitikai küzdelmeinek kevésbé ismert részét képezi. Nerva Traianushoz intézett állítólagos magánlevele egyben kiemelkedő példája is annak, hogyan használták fel politikai célokra a jól ismert irodalmi idézeteket. Meglehetősen jól világítja meg azt, hogy az eredeti összefüggésükből kiragadott irodalmi idézeteket, manipulatorikus módon, miként állították a hatalmi propaganda szolgálatába.

A GYAKRABBAN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AJPh – The American Journal of Philology. Baltimore 1880–

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum I–XVI sq; Berlin 1863–

Bennett, „Trajan” (2001) – Julian Bennett, Trajan: Optimus Princeps, Routledge, London–New York 2001² (1997).

⁴⁹ Vö. Plin. Paneg. 14,1. – Erre, az ifjabb Pliniustól még a magasztaló beszédek sajátos vonását képező *auxésis* [’túlzó nagyítás’] keretein belül maradón elbeszélte epizódra a Kr. u. 73/74 vagy a Kr. u. 75/76 közötti években került sor, amikor is az ifjabbik M. Ulpius Traianus katonai tribunusként szolgált az apja igazgatása alatt álló Syria provinciában a parthusok részéről fenyegető veszély sikeres elhárításának idején. Részletesebben l. ehhez Paribéni, „Optimus Princeps”, I,63 skk. és 74 sk; továbbá Bennett, „Trajan” (2001), 18. és külön. 22 sk.

⁵⁰ Otho Vespasianushoz intézett leveléről szólva már Suetonius is úgy vélte, hogy az – vélhetően fiktív volta ellenére (*vera sive falsa*: Vesp. 6,4.) – Vespasianus trónra juttatásának egyik leginkább hatékony propagandisztikus eleme volt. Kiemelt céljának megfelelően az iratot, mint fentebb mondtuk, másolatban terjesztették; nyilván a csapatok között: *plurimum coeptis contulerunt iactatum exemplar epistulae [...]* Othonis ad Vespasianum [...] *optantis*; (Suet. Vesp. 6,4.).

- Eck, „Traian” (2002) – Werner *Eck*, Traian – Der Weg zum Kaisertum. In: A. *Nünnerich-Asmus* (szerk.), Traian. Ein Kaiser der Superlative am Beginn einer Umbruchzeit?, Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern (Sonderbände der antiken Welt/Zaberns Bildbände zur Archäologie), 2002; 7–20.
- Gazetti, „Nerva” (1950) – Albino *Garzetti*, Nerva (Studi pubblicati dall’Istituto Italiano per la Storia Antica, Fasc. Settimo), Roma 1950. Ebből l. küln. *Appendice. Albo senatorio nel regno di Nerva* (settembre 96–gennaio 98); *1^a Lista: Certi*, 103–163; *Ignoti*, 163–164; *2^a Lista: Incerti*; 165–203; *Ignoti*: 203–204.
- ILS – Inscriptiones Latinae selectae I–III, ed. Hermann *Dessau*, Berlin 1892–1916 (változatlan utánnomásban: Berlin 1954–1955).
- JRS – The Journal of Roman Studies. London 1911–
- Kindstrand, „Homer” – Jan Fredrik *Kindstrand*, Homer in der Zweiten Sophistik – Studien zu der Homerlektüre und dem Homerbild bei Dion von Prusa, Maximus von Tyros und Ailius Aristeides (Studia Graeca Upsaliensia VII), K&We Composer & Fotosats, Uppsala 1973.
- Paribèni, „Optimus Princeps” – Roberto *Paribèni*, Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell’imperatore Traiano I–II (Biblioteca storica principato V; VI.), Messina MCMXXXVI (I.); MCMXXXVII (II.).
- PIR – Prosopographia imperii Romani saeculi I, II, III; pars III P–Z. (Ed. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussiae). Szerk. P. von *Rohden*–E. *Klebs* –H. *Dessau* et al., Berlin–Leipzig 1897–1898 (változatlan utánnomásban: 1978).
- PIR² – Prosopographia imperii Romani saec. I–III; Második kiadás. Szerk. E. *Groag*–A. *Stein*–L. *Petersen*–K. *Wachtel* et alii., Berlin–Leipzig ;1933–2006 (pars. I–VII,2; A–S).
- RE – A. F. *Pauly*–G. *Wissowa*–W. *Kroll* et alii (szerk.): Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Stuttgart 1890–1978 (66 Halbbände, 15 Supplementbände); 1980: Register(band).
- Schwarte, BJ 179 (1979) – Karl-Heinz *Schwarte*, Trajans Regierungsbeginn und der ‚Agricola’ des Tacitus, Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande (Kevelaer) 179 (1979), 139–175.

RÖVIDÍTETT FORMÁBAN KÖZÖLT ÓKORI SZERZŐK, ILLETVE FORRÁSOK

- epit. de Caes. – Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus [az Augustustól Nagy Theodosiusig uralkodó császárok életét és cselekedeteit rövid – kivonatos formában – elbeszélő történelmi munka]
- Cass. Dio /epit. Xiph./ – Cassius Dio: *Rhómaiké historia* [’Római történelem’] című, 80 könyvből álló történelmi művének egy XI. századi bizánci szerzetes, Ioánnés Xiphilinos kivonataiban ránk maradt könyvei. (A 36.-tól a 80.-ig terjedő könyvek)
- Dión Chrys. – Dión Chrysostomos
- Hom. II. – Homérosz, Iliász
- Plin. epist. – Plinius minor: Epistulae [Ifjabb Plinius: Levelek]
- Plin. paneg. – Plinius minor: Panegyricus [Ifjabb Plinius: A Traianus császár magasztalására tartott beszéd]
- Suet. – Suetonius

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

- or. – oratio [szónoki beszéd]
- sq. – et sequens [és a következő oldal/fejezet/sor; vö. sk.]
- sqq. – et sequentes [és a következő oldalak/fejezetek/sorok; vö. skk.]